

Univerzita Karlova v Praze
Filozofická fakulta
Ústav světových dějin
Historické vědy – Historie / Obecné dějiny

Teze disertační práce

Jiří Borovský

K analýze vojenského významu olomoucké pevnosti v období
válek o rakouské dědictví a sedmileté války

Military Importance Analysis of the Olomouc fortress in
the War of the Austrian Succession and the Seven Years' War

Vedoucí práce: doc. PhDr. František Stellner, Ph.D.

2015

Disertační práce analyzuje roli pevnostního města Olomouc ve válkách o rakouské dědictví (1740–1748) a sedmileté války (1756–1763). V letech 1741–1742 se stala téměř celá Morava hlavním operačním prostorem vojsk pruského krále Fridricha II. Prusové obsadili rovněž město Olomouc, které plnilo funkci jejich nejdůležitější vojenské a logistické základny na obsazeném území. Po ukončení válek o rakouské dědictví došlo k zásadní přestavbě olomoucké pevnosti. Olomouc se během desetiletí neobyčejného stavebního úsilí stala nejmodernější bastionovou fortifikací na území podunajské monarchie. V roce 1758, krátce po dokončení přestavby, vstoupili Prusové na Moravu opět s cílem město obsadit.

Analýza se soustřeďuje na srovnání obou tažení pruských vojsk na Moravu. Zabývá se především podmínkami, za jakých vstupovaly rakouská i pruská strana do války, srovnáním obou vojsk, dále průběhem vojenských kampaní a konečně jejich výsledky. Zaměřuje se na srovnání úlohy pevnosti v obou konfliktech a rozdíl mezi taženími. V práci jsou popsány rovněž strategie a taktiky bojujících armád a v širší odpovídající potřebám práce také historie olomoucké fortifikace a její přestavby. Pozornost je věnována také moravskému venkovskému i městskému obyvatelstvu, komunikaci mezi olomouckou městskou správou a vojenským velením a roli obyvatel Olomouce při její obraně.

Zaměřuji se na otázky, proč byla Olomouc ve válce o rakouské dědictví obsazena bez boje, za jaké vojensko-strategické konstelace k tomu došlo a jak bylo možné, že se ve městě pruská vojska udržela celé čtyři měsíce. Důležitá je pro mě rovněž otázka, jakou roli sehráli zástupci městské samosprávy před vydáním pevnosti bez boje nepříteli. Konfrontuji jejich úsilí o obranu města s postojem vojenského velení Olomouce a velitelských špiček rakouské armády.

Při analýze válečné kampaně v roce 1758 se zabývám posouzením vývoje olomoucké pevnosti z hlediska tzv. vojenské revoluce, konkrétně změnami ve vojenském pevnostním stavitelství. Objasňuji důvody, proč pevnost odolala téměř dvouměsíčnímu obléhání, což nebylo v té době typické, neboť obléhání v polovině 18. století patřila k poměrně snadno odhadnutelným akcím a pruský král Fridrich II. soudil, že se fortifikace rychle zmocní. Pokus o obsazení Olomouce v roce 1758 nabízí také možnost detailní analýzy postupů útočníků i obránců při pravidelném obléhání.

Obě pruská tažení, která od sebe dělí pouhých sedmáct let, nabízí možnost vzájemné komparace z různých úhlů pohledu. Zajímavé je sledování motivů pruského krále před samotnými taženími. Jedním z důvodů byla jeho představa o Moravě jako o bohatém území.

Zkoumám, jak dalece byly Fridrichovy představy reálné a do jaké míry se problematika zásobování vojenských jednotek z místních zdrojů promítla do celkového výsledku obou tažení.

Klíčovou úlohu při logistickém zajištění polního tažení mělo kromě získávání potravin a píce na dobytém území především zásobování jednotek z mateřského území. K tomu bylo nutné udržet komunikační linie a vybudovat nové zásobovací sklady. Olomouc byla pro svou polohu a opevnění ideální základnou pro pruské vojsko pro další útok do nitra habsburské monarchie. Funkci mateřského území plnilo Slezsko, ze kterého byly vysílány transportní konvoje do Olomouce, a to jak v období válek o dědictví rakouské, tak v době sedmileté války. V souvislosti se zásobovacími transporty a rakouskými pokusy o jejich přerušení analyzuji tzv. malou válku.

Co se srovnání příprav na válku týče, komparuji u obou hlavních protivníků sílu jejich armád, rozdílů ve velení obou vojsk, dále srovnávám obě armády co do organizace a typů jednotek, neboť obě strany konfliktu preferovaly jiné druhy zbraní, což se projevilo i na způsobu vedení válečných akcí. Nezbytná je analýza úlohy vedoucích osobností během obou tažení. Na pruské straně držel vrchní velení Fridrich II., který často nebral ohled ani na názory svých maršálů a osobních přátel. V rakouském vrchní velení se střídaly většinou osoby spřízněné rodinnými vazbami na Marii Terezii, což bránilo prosadit se v poli nadějným důstojníkům.

Všímám si rovněž otázky, do jaké míry byl válkou ovlivněn život civilního obyvatelstva, a to především olomouckých měšťanů. Ve válce o rakouské dědictví šlo olomouckým v době okupace o nalezení modu vivendi s pruským vojskem. Měšťané, stavy i církve museli čelit neustálým finančním požadavkům, povinnostmi nakvartýrovat cizí vojáky a jiným útrapám spojeným s válkou. V roce 1758 šlo o diametrálně jinou úlohu, kdy se olomoucké civilní obyvatelstvo aktivně podílelo na obraně pevnosti a plnilo různé úkoly dané pevnostním velitelstvím, ať už dobrovolně či z donucení. Z tohoto úhlu pohledu je proto zajímavá komparace reakce olomouckého obyvatelstva na válku během čtyřicátých a padesátých let 18. století.

Práce se pouze okrajově věnuje jiným válčícím státům než Rakousku a Prusku, neanalyzuje ani složitá diplomatická jednání. U popisu bitev a manévřů se snaží vyhnout zbytečným detailům a soustřeďuje se na klíčové události, které měly přímou spojitost s olomouckým pevnostním městem.

V práci vycházím z teze, že empiricko-chronologické dějiny průběhu válečných událostí nabízí základy ke zkoumání válečné praxe 18. století z různých úhlů pohledu. Klíčová pozice

pevnostních měst ve strategických dobových vojenských plánech a střet, resp. prolínání, vojenského a městského prostředí nabízí možnost hlubší analýzy. Z metodologického hlediska jde o studii z válečných a vojenských dějin, která usiluje o analýzu, nikoliv pouze o faktografickou deskripci nebo heroizující naraci, jež by cíleně mytizovala rakouské velitele, rakouskou armádu nebo pruského krále, přičemž se zaměřuje na analýzu části dvou válečných konfliktů, použité taktiky, výsledků bitev a způsobu velení, stejně jako na analýzu vlivu válčení a obléhání na civilisty.

Inspiraci jsem hledal u metod válečných dějin alias operační historie (Kriegsgeschichte, Operationsgeschichte), ve kterých jde o narativní – a většinou detailní – vyličení války, tažení či bitvy s důrazem na chronologii událostí. U analýzy života v pevnosti a kontaktu vojsk s civilním obyvatelstvem byl dále využit i metodologický aparát tzv. vojenských dějin (Militärgeschichte) a nových vojenských dějin (the new military history). V práci je věnován prostor i pro politické dějiny, neboť studie významu olomoucké pevnosti je zasazena do obecně historického kontextu.

Vycházím z paradigmatu anglosaského historika Geoffrey Parkera o tzv. vojenské revoluci, který položil důraz na zkoumání logistiky, vojenského plánování a zavedení nového typu fortifikací. Růst armád podle něj umožnily změny jako dominance pěchoty nad těžkou jízdou, rozvoj ekonomiky, růst společenského bohatství a vývoj dopravní infrastruktury. Klíčovým faktorem byl nástup bastionového opevnění, které mělo čelit mobilnímu dělostřelectvu využívající projektily z litého železa.

Parkerovo pojetí náhlých změn relativizoval britský historik Jeremy Black, který popsal dvě vojenské „revoluce“, jednu na přelomu 15. a 16. století a druhou na přelomu 17. a 18. století. V té druhé zdůraznil proměny taktiky pozemního vojska, kdy došlo k nahrazení píky bajonetem a muškety s doutnákovým zámkem mušketou s křesadlovým zámkem a tím pádem i ke zvýšení mobility a palebné síly pěchoty, unifikaci pěší výzbroje, modernizaci a standardizaci dělostřelectva.

Navazuji též na pojetí britského historika M. S. Andersona, jenž shrnul názory soudobých vojenských historiků, kteří shodně uvádí, že války v polovině 18. století znamenaly ve srovnání s jinými předchozími dobovými konflikty (třicetiletá válka, válka o španělské dědictví) menší zatížení pro civilní obyvatelstvo. Jako hlavní důvod pojmenoval zavedení tuhé disciplíny u všech evropských armád. Podle Andersona se vlády u svých vojsk dále pokoušely zavést uniformitu, profesionalizaci a snažily se významně posílit svůj vliv na úkor jednotlivých velitelů. Tento proces trval od konce třicetileté války a během 18. století zasáhl značně nerovnoměrně všechny evropské státy.

Jako základní pramennou základnu k dějinám města Olomouc v polovině 18. století tvoří fond Archiv města Olomouc, uložený ve Státním okresním archivu Olomouc. Využil jsem především zachovalou korespondenci magistrátu, dále bohatě zastoupené rukopisy a konečně mapovou sbírku, která obsahuje nejen bohatý soubor plánů ilustrující proměnu Olomouce v moderní bastionovou pevnost, ale také plány různých bojišť. Z archiválií Moravského zemského archivu v Brně jsem využil různorodé materiály z fondů Cerroniho sbírka a Gubernium, marginálně také z fondu Rodinný archiv Laudonů Bystřice pod Hostýnem.

Z vydaných pramenů nelze pro situaci z let 1471–1742 opomenout Popis královského hlavního města Olomouce, jehož autorem je olomoucký městský syndik a ředitel kanceláře Florián Josef Loucký. Dále musím zmínit Jana Michala Kindla a jeho Breve compendium... sepsané formou diaria. Z pramenů osobní povahy byla rovněž využita vydaná korespondence Fridricha II. (Politische Correspondenz Friedrichs des Grossen), Marie Terezie (Briefe und Aktenstücke in Auswahl), knížete Johanna Josefa Khevenhüller Metsche (Aus der Zeit Maria Theresia. Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller Metsch, Kaiserlichen Obersthofmeisters 1742–1746), pruského dvořana Henryho Alexandera Catta (Friedrich der Grosse. Gespräche mit Catt) a dalších.

Z faktografického hlediska nebyla dosud překonána díla německé historiografie konce 19. století a začátku 20. století. Na prvním místě je nutné jmenovat díla rakouského válečného archivu (Österreichischer Erbfolge-Krieg, 1740–1748) a německého generálního štábu (Die Kriege Friedrichs des Grossen). Tyto práce poskytly základní přehled a informace, které byly ověřeny a doplněny studiem dalších pramenů a odborných textů. Mezi zásadní díla starší německé historiografie, patří práce pruského vojenského historika a důstojníka Leopolda von Orlicha, pruského vojenského historika Georga Friedricha Ludwiga von Tempelhoffa, pruského historika Reinholda Kosera, hesenského historika Eduarda von Sodensterna. Čerpám také ze starších děl rakouských historiků Franze-Lorenze von Thaddena, Theodora Tupetze, Alfreda rytíře von Arnetha. Z anglosaských historiků pro mne byli inspirativní Herbert Tuttle, Sidney B. Fay, Willerd R. Fann, Christopher Duffy, Jeremy Black; z francouzských autorů jsem využil díla Victora Luciena Tapiého a Jeana-Paula Bleda.

Ze současných německých odborníků na novověké vojenské dějiny jsem ocenil studie Johannese Kunische, Eberharda Birka, Lothara Schillinga, Petera Clause Hartmanna, Wolfganga Venohra, Charlotty Pangels a Daniela Hohratha. Z české historiografie jsem využil především práce Aloise Chytila, Jiřího Fialy, Andreje Romaňáka, Pavla Běliny, Petra Andrlého, Františka Stellnera, Eduarda Maura, Václava Horčíčky, Miloslava Kuch-Breburdy, Vladimíra Kupky a Petra Wohlmutha.

Při sledování rozdílů obou pruských tažení ve čtyřicátých a padesátých letech 18. století je nutno nejprve zodpovědět otázku, proč byla olomoucká pevnost v první slezské válce obsazena bez bojů. Na konci roku 1741 zůstala Morava vojensky téměř nechráněná, neboť vídeňský dvůr předpokládal, že Prusové zůstanou neutrální v duchu klein-schnellendorfského příměří. Jenže pruský král hodlal využít své výhodné vojenské pozice a rozhodl se obsadit severní Moravu a rozmístit zde své jednotky do zimních táborů. Morava tvořila přirozený nástupní prostor pro případný rakouský útok do Slezska. Jejím získáním hodlal Fridrich II. v první řadě chránit Slezsko a naopak odtud mohl ohrozit nepřátelské pozice v Čechách, Rakousích a v případě získání moravských pevností Brna a Olomouce by se mu otevřela cesta v postupu na samotné sídelní město Vídeň.

Domnívám se, že hlavním důvodem pro obnovení bojových operací a porušení klein-schnellendorfského příměří z pruské strany, byl úspěšný postup rakouských sil v Bavorsku, neboť hrozilo, že Rakušané převezmou iniciativu. Situace francouzsko-bavorsko-saských sil v Čechách nebyla nejlepší, a kdyby utrpěla porážku, Fridrich by udržel nabyté Slezsko jen s velkými obtížemi. Dlouhodobým cílem pruského krále bylo prusko-sasko-francouzské tažení do jižních Čech, dále porážka zde dislokovaných rakouských vojsk a konečně tažení do nitra rakouských zemí a ohrožení, případně dobytí Vídně. Vítězný postup měl donutit Marii Terezií uzavřít mír.

Olomoucká pevnost nebyla na počátku války o rakouské dědictví připravena na efektivní obranu. Olomoucký magistrát vyvíjel od počátku roku 1741 pod dojmem bojů ve Slezsku velkou snahu o zlepšení situace města, ale narazil na řadu obtíží. Především se jednalo o nečinnost vojenského velení města, která trvala i přes jarní a letní měsíce roku 1741, neboť dvorská válečná rada a vídeňský dvůr byly plně zaměstnány probíhajícím vojenským konfliktem a na zdokonalování olomouckého opevnění chyběl čas i peníze. Situaci ve městě komplikovala také absence početné a silně vyzbrojené posádky.

Rakouské vojenské velení reálně zhodnotilo situaci a rozhodlo vydat nepříteli pevnost bez boje. Olomoučtí měšťané sice jasně deklarovali rozhodnutí klást nepříteli odpor, ale akceptovali rozhodnutí vládních a armádních složek, neboť i přes neúnavnou snahu magistrátu o získání zásob, výzbroje a posílení početního stavu vojska bylo město na obranu zcela nepřipraveno.

To dokazuje, že osud olomoucké pevnosti nebyl u vídeňského dvora a vládních orgánů považován za primární. V letech 1740–1742 nebyla Marie Terezie a její spolupracovníci schopni zabezpečit zefektivnění obranyschopnosti olomoucké pevnosti. Na prvním místě tehdy bylo úsilí

vytlačit nepřátelská vojska z Českého království. Obsazení města Prusy proběhlo bez krveprolití, posádka odtáhla, samospráva města byla zachována. Na tažení do Dolních Rakous a dobytí Vídně však Prusové a jejich spojenci neměli ani po obsazení Olomouce dostatek sil.

Jaké poučení vyvodila vídeňská vláda z první slezské války? Především bylo zřejmé, že pokud se má efektivně zabránit postupu nepřátel přes Moravu na Vídeň, je nutné věnovat pozornost výstavbě olomoucké pevnosti. Především ztráta Slezska a tamních opevněných míst po prohraném konfliktu donutila nejvyšší vojenské velení habsburské monarchie navázat na nerealizované projekty modernizace olomoucké pevnosti a vybudovat bastionovou fortifikaci reflektující nejnovější prvky pevnostního stavitelství.

Během sedmileté války se pruský král opět rozhodl obsadit Olomouc. Toto rozhodnutí vojenští historici často označovali za Fridrichovu největší strategickou chybu v sedmileté válce. Fridrich II. své rozhodnutí obléhat Olomouc vysvětloval tím, že chtěl vázat a zaměstnat nepřátelské síly na odlehlém místě, čímž chtěl eliminovat hlavní nebezpečí – spojení Rakušanů s Rusy. Dále doufal, že obsazením Olomouce Marii Terezii natolik ohromí, že se opět – stejně jako v roce 1742 – rozhodne pro kompromisní mír.

Jaké byly hlavní důvody nezdaru Prusů v roce 1758 při dobývání Olomouce? Velkým problémem byly logistické nesnáze pruského vojska. Transport těžkých děl a obléhacího materiálu dorazil k pevnosti více než s dvoutýdenním zpožděním za hlavními silami. Formální útok na pevnost, tedy uzavření pevnosti, hloubení první paralely a budování dělostřeleckých postavení, začal až koncem května, téměř měsíc po příchodu prvních pruských jednotek k Olomouci. Velkou chybou, které se dopustili prušští ženijní důstojníci, bylo zvolení první paralely v příliš velké vzdálenosti od hradeb. Čas potřebný k vybudování palebných postavení o něco blíže k městu znamenal další výrazné zdržení obléhacích prací.

Z hlediska pevnostního stavitelství se ukázalo, že všechny obranné prvky Olomouce byly navrženy velmi důmyslně a správně. Kromě vyvýšeného západního předpolí pevnosti bylo v rámci obranných opatření území kolem města zaplaveno vodou a Prusům zbývalo zaútočit pouze právě na západní obranný val, který byl však nejmohutněji opevněn. Prušští inženýři nakonec zvolili možnost útoku na jižní stranu západního okraje města. Cesta středem by útočící jednotky vystavila flankovací palbě z celé linie opevnění, severní část západní fronty byla příliš blízko inundačnímu pásu a prušští ženijní důstojníci se obávali komplikací způsobených vodou.

Také zvolený směr útoku nebyl optimální, neboť postupující Prusové byli vystaveni kromě palby rakouských děl západní obranné fronty také křížové střelbě z detašovaných pevnostních objektů nacházejících se v jihozápadním cípu Olomouce. Tyto objekty byly předsunuté od hlavní linie hradeb a chráněné ramenem řeky Moravy před útokem pěchoty. Původně byly projektovány pro obranu především jižní fronty města, ale palebnou podporou mohly komplikovat také postup nepřítele od západní strany, což se nakonec ukázalo jako velmi účinné. Z hlediska vývoje evropského fortifikačního stavitelství tak obrana Olomouce potvrdila velký význam detašovaných pevnostních objektů. Ty totiž jednak posilovaly palebnou sílu obránců, jednak nutily útočníka tříštit síly a dělostřeleckou podporu při svém postupu. Křest ohněm prokázal, že nová pevnost neměla výrazné slabé místo.

Rozdělení pruské armády na obléhací sbor a polní vojsko chránící přístupy k pevnosti oslabilo jednotky před pevností, které nedokázaly zabránit dodávkám potravin do města. Rakušanům se proto podařilo dopravit do pevnosti posily a po celou dobu obléhání udržovat spojení mezi vrchním velitelem polního vojska a velitelem pevnosti. Zatímco olomoucká posádka měla dostatek potravin a zásob, v pruských táborech panovala v tomto směru nouze. Přisun potravin, munice a zásob zajišťovaly transporty povozů s ozbrojeným doprovodem, které byly vypravovány z Horního Slezska. Konvoje musely překonat velkou vzdálenost v hornatých oblastech, které byly velmi výhodné pro rakouské lehké jednotky a jejich útoky ze zálohy. Chorvatští hraničáři a jezdecké jednotky husarů ohrožovali také každý nedostatečně zajištěný pohyb pruských vojáků v širším okolí pevnosti. Nepřátelsky jednali i místní sedláci, kteří nejednou napadli slabé spížovací pruské oddíly.

I přes všechny těžkosti postoupily obléhací práce koncem června 1758 do svého finále a zteč pevnosti byla otázkou několika málo dní. Ve stejné době se ale rakouským oddílům lehké pěchoty a jízdy podařilo rozbít velký pruský zásobovací transport směřující k Olomouci. Tato okolnost společně s postupem císařsko-královské hlavní armády k Olomouci rozhodla o osudu celého tažení. Význam tzv. malé války byl tedy pro tažení roku 1758 klíčový.

Pruské tažení na Moravu skončilo v roce 1758 vítězstvím rakouských zbraní. Nová olomoucká pevnost obstála, obyvatelstvo prokázalo značné odhodlání a Prusové se dopustili závažných chyb. Nedokázali dostatečně využít momentu překvapení na začátku svého tažení. Dlouhou dobu trvalo, než se jim podařilo obklíčit Olomouc a ani poté nedokázali zabránit spojení pevnostní posádky s okolím. Posádka pevnosti dostala čas se vzpamatovat a provést potřebné akce k zabezpečení města, tj. sehnat velké množství potravin, zesílit hradby, zbořit předměstí a provést nutná bezpečnostní opatření v Olomouci.

Válečná tažení a dlouhodobý pobyt pruských vojsk na moravském území se významně dotýkal také civilního obyvatelstva. Ilustrativní výčet škod pro obě válečná tažení dosvědčuje, že finanční zatížení bylo enormní. Finanční ztrátu ovšem kromě kontribucí a výpalného utrpělo venkovské i městské obyvatelstvo na škodách na majetku. Šlo hlavně o rekvizice potravin a píce. Velkou zátěží bylo poskytování tažných zvířat pro vojenské transporty. Zejména městské obyvatelstvo muselo v roce 1742 trpět nakvartýrováním cizího vojska, které muselo navíc žít ze svého. Bohaté kláštery musely tehdy část finančních požadavků uspokojit uměleckými předměty.

Moravské obyvatelstvo čelilo nepřátelským požadavkům a nebezpečí různými strategiemi, které nijak nevybočovaly z dobového rámce. Lidé schovávali majetky a potraviny v různých skrýších. Ženy, děti a zvířata byly odváděny do těžko přístupných míst nebo dokonce do vzdálenějších oblastí nezasažených válkou. Výzvy k útěku se ozývaly i z oficiálních míst a platily také pro mladíky ohrožené pruskou rekrutáží.

SEZNAM PRAMENŮ A LITERATURY

Nevydané prameny

Státní okresní archiv Olomouc (SOkA Olomouc)

fond Archiv města Olomouc (AMO)
fond Sbírka a map a plánů

Moravský zemský archiv Brno (MZA)

fond Cerroniho sbírka
fond Gubernium
fond Rodinný archiv Laudonů

Vydané prameny

BREVE COMPEDIUM oder Gründlich kurze Beschreibung des Preußisch- und Sachsischen feindlichen Einfalls in Marggrafthum Mährens, auch folgbare Bloquade der Königlichen Stadt Brünn und Festung Spielberg im Jahr 1742. Aus verlässlichen Schriften und eigenen Annotationibus mit sonderbarem Fleiß zusammen getragen von dem zum Militar-Commando im Marggrafthum Mähren von angestellten Königlichen Lieutenant, auch Genaralats-Auditeur & Secretario Johann Michael Kindl

CATT, Henry Alexandre, Friedrich der Grosse. Gespräche mit Catt, hrsg. von Wilhelm Schüssler, Leipzig 1940

DIARIUM, oder gründliche Anzeige von dem gänzlichen Vorgang der Belagerung und Bombardirung der neuen Granitz-Festung Olmütz, unter Befehlshabung des Kaiserlichen Königlichen General Feld-Zeigmeisters Freyherrn von Marchal, von 1. May bis 2. Julii 1758, da der Entsatz erfolget, Olmütz 1758

FRIDRICH II., Die Werke Friedrichs des Großen für die Gegenwart, Hrsg. Albert Ritter, I., II., Berlin 1915

FRIDRICH II., Die Werke Friedrichs des Großen, III., Geschichte des Siebenjährigen Kriege, I., hrsg. von Gustav Berthold Volz, übers. Friedrich von Oppeln-Bronikowski, Berlin 1913

FRIDRICH II., Gedanken und Erinnerungen. Werke, Briefe, Gespräche, Gedichte, Erlasse, Berichte und Anekdoten, hrsg. von Woldemar von Seydlitz, Essen 1996

FRIDRICH II., Politische Correspondenz Friedrichs des Grossen, bearb. von Reinhold Koser und Albert Naudé, Bd. I., II., XIII., XIV., XV., XVI., XVII., Berlin 1879, 1885–1889 (PC)

FRIDRICH II., Voltaires Briefwechsel mit Friedrich dem Großen, hrsg. von Walter Mönch, Leipzig 2009

FRIDRICH II., Friedrich der Grosse, hrsg. von Otto Bardong, Darmstadt 1982

KHEVENHÜLLER-METSCH, Johann Josef, Aus der Zeit Maria Theresia. Tagebuch des Fürsten Johann Josef Khevenhüller Metsch, Kaiserlichen Obersthofmeisters 1742–1776, hrsg. von Rudolf Graf Khevenhüller-Metsch und Hans Schlitter, IV., V., 1756–1757, 1758–1759, Wien, Leipzig 1911

- MARIA THERESIA in ihren Briefen und Staatsschriften, hrsg. von Ludwig F. Jedlicka, Wien 1955
- MARIE TEREZIE, Briefe und Aktenstücke in Auswahl, hrsg. von Friedrich Walter, Darmstadt 1968
- MORAVA za jarní válečné kampaně v roce 1757. Edice korespondence adresované svob. p. Jindřichu Kajetánu Blümegeňovi v měsících dubnu až červnu 1757, k vydání připravil Bohumír Smutný, Brno 1998
- POPIS královského hlavního města Olomouce sepsaný syndikem Florianem Josefem Louckým roku 1746, k vydání připravili Libuše Spáčilová a Vladimír Spáčil, Olomouc 1991
- PRITZWITZ, Christian Wilhelm von, „Ich bin ein Preusse...“. Jugend und Kriegsleben eines preussischen Offiziers im Siebenjährigen Krieg, Paderborn 1989
- PREUSSISCHE UND ÖSTERREICHISCHE ACTEN zur Vorgeschichte des Siebenjährigen Krieges, hrsg. von Gustav Berthold Volz und Georg Kuentzel, Leipzig 1899 (PÖA)
- PŘÍSPĚVKY k charakteristice a poznání hlavního města a pohraniční pevnosti Olomouce od Jana Alexia Eckbergera. Charakteristische Beyträge zur Kenntniß der Hauptstadt und Gränzfestung Olmütz von Johann Alexius Eckberger, k vydání připravili Milena Krobotová, Libuše Spáčilová a Vladimír Spáčil, Olomouc 1998

Odborná literatura

- ALLMAYER-BECK, Johann Christoph Freiherr von, Die friederizianische Armee im Spiegel ihrer österreichischen Gegner, in: Friedrich der Grosse in seiner Zeit, hrsg. von Oswald Hauser, Köln, Wien 1987, s. 237–254
- ANDERSON, Matthew Smith, The War of the Austrian Succession, 1740–1748, London – New York 1995
- ARNETH, Alfred Ritter von, Maria Theresia und der Siebenjährige Krieg. 1756–1763, I., Wien 1875
- ARNETH, Alfred Ritter von, Maria Theresia's erste Regierungsjahre, I., II. Wien 1864
- ASCH, Ronald G., Kriegsfinanzierung, Staatsbildung und ständische Ordnung in Westeuropa im 17. und 18. Jahrhundert, in: Historische Zeitschrift, 1999, Bd. 268, H. 3, s. 635–671
- BARTSCH, Josef August, Olmütz im Jahre 1758 und seine frühere Kriegsgeschichte: Denkschrift zur hundertjährigen Jubiläumsfeier des Entsatzes von Olmütz am 2. Juli 1758, Olmütz 1858
- BĚLINA, Pavel, Generál Laudon. Život ve službách Marie Terezie a Josefa II., Praha 1993
- BĚLINA, Pavel, KAŠE, Jiří, KUČERA, Jan, Velké dějiny země koruny české, X., 1740–1792, Praha 2001
- BĚLINA, Pavel, Kolín 1757, Praha 1997
- BERÁNEK, Karel et al., Dějiny Univerzity Karlovy. II., 1622–1802, Praha 1995
- BENNINGHOVEN, Friedrich, BÖRSCH-SUPAN, Helmut, GUNDERMANN, Iselin, Friedrich der Grosse. Ausstellung des Geheimen Staatsarchivs Preussischer Kulturbesitz anlässlich des 200. Todestages König Friedrichs II. von Preussen, Berlin 1986

- BIRK, Eberhard, Die Lineartaktik im Spiegel zeitgenössischer Ordnungsvorstellungen, 2012/11/01, Universität Potsdam, dostupné z: <http://publishup.uni-potsdam.de/frontdoor/index/index/docId/5996>
- BIRK, Ein neuer Blick auf die Lineartaktik, in: Österreichische Militärische Zeitschrift, 2012, 3, s. 267–275
- BLACK, Jeremy, Evropa osmnáctého století, Praha 2003
- BLACK, Jeremy, A Military Revolution? Military Change and European Society 1550–1800, New York 1997
- BLED, Jean-Paul, Marie Terezie. Zakladatelka moderního státu, Praha 2013
- BOCHENEK, Richard, Od palisád k podzemním pevnostem. Pět tisíc let fortifikace, Praha 1972
- BOROVSKÝ, Jiří, Obléhání Olomouce v roce 1758 a jeho soudobá reflexe, diplomová práce, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2007
- BRINGMANN, Wilhelm, Friedrich der Große. Ein Porträt, München 2006
- BROFT, Miroslav a kol., Vojenské dějiny Československa, 2. díl., Od roku 1526 do roku 1918, Praha 1986
- BROWNING, Reed, New Views on the Silesian Wars, in: The Journal of Military History 69, 2005, No. 2, s. 521–534
- CARLYLE, Thomas, Friedrich der Grosse, Berlin 1929
- CERRINI de Monte Varchi, Heinrich von, Die Belagerung und der Entsatz von Olmütz 1758. Mit Benützung der österreichischen Originalquellen, in: Oestreichische militärische Zeitschrift, 1843, Bd. 1, s. 12–39, 125–149
- CLAUSEWITZ, Carl von, O válce, ed. Antonín Pohlodek, Brno 1996
- DUDÍK, Beda Franziskus, Preussen in Mähren 1742. Nach gleich-zeitigen Aufzeichnungen, Wien 1869
- DUFFY, Christopher, Friedrich der Grosse. Ein Soldatenleben, Augsburg 1994
- DUFFY, Christopher, Friedrich der Grosse und seine Armee, Stuttgart 1978
- DUFFY, Christopher, Kámen a oheň. Bastionová pevnost, její zrod a vývoj v dějinách válečnictví, Brno 1998
- DUFFY, Christopher, The Army of Maria Theresa. The Armed Forces of Imperial Austria, 1740–1780, New York 1977
- ENGELBRECHT, Helmut, Geschichte des österreichischen Bildungswesens. Erziehung und Unterricht auf dem Boden Österreichs. Bd. 3., Von der frühen Aufklärung bis zum Vormärz, Wien 1984
- FANN, Willerd R., Foreigners in the Prussian Army, 1713–56: Some Statistical and Interpretive Problems, in: Central European History 23, 1990, No. 1, s. 76–84
- FAY, Sidney B., The Beginnings of the Standing Army in Prussia, in: The American Historical Review 22, 1917, No. 4, s. 763–777
- FIALA, Jiří, České písně ze slezských válek, Olomouc 2001

- FIALA, Jiří, Dobové české slovesné reflexe slezských válek, Olomouc 2001
- FIALA, Jiří – SKALA, Harald, Galerie vojenských velitelů obrany Olomouce za pruského obléhání města roku 1758, část 1., in: Zprávy Vlastivědného muzea Olomouc, 2014, č. 308, s. 102–124
- FIALA, Jiří, Pruská invaze na Moravu v letech 1741–1742 a její soudobé kulturní reflexe, Olomouc 1997
- FIDLER, Jiří, Význam olomoucké pevnosti ve válečném tažení roku 1758, in: Historická Olomouc 5, 1985, 63–68
- FISCHER, Josef Vladislav, Geschichte der königlichen Hauptstadt und Grenzfestung Olmütz im Markgrafthume Mähren, Olomouc 1808
- FISCHER, Richard, Olomoucká pevnost a její zrušení, Olomouc 1935
- FISCHER-FABIAN, Siegfried, Preussens Gloria. Der Aufstieg eines Staates, München 1979
- FUKALA, Radek, Slezsko - neznámá země Koruny české: knížecí a stavovské Slezsko do roku 1740, České Budějovice 2007
- GALATÍK, Vlastimil, KRÁSNÝ, Antonín, ZETOCHA, Karel a kol., Vojenská strategie, Praha 2008
- GELINEK, Hans, Olmütz als Festung, Olomouc 1944
- GOLL, Jaroslav, Válka o země koruny české (1740–1742). I., Praha 1915
- GÖMMEL, Rainer, Die Entwicklung der Wirtschaft im Zeitalter des Merkantilismus 1620–1800, München 1998
- GRAEFFER, August, Annalen der k.k. Österreichischen Armee ... welcher mehrere interessante Gegenstände enthält. Die Cavallerie, Artillerie, und verschiedene andere Branchen, Wien 1812
- GROEHLER, Olaf, Die Kriege Friedrichs II., Berlin 1966
- GRÜNHAGEN, Colmar, Friedrich der Grosse am Rubicon, in: Historische Zeitschrift 36, 1876, H. 1, s. 107–140
- HAAS, Hagen, „Denn die Bombe, wann sie fällt ...“, Zum Schicksal von Einwohnern belagerter Städte im absolutischen Zeitalter, in: Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit 8, 2004, H. 2, s. 41–59
- HAAS, Hagen, Belagerungen als Problem der frühneuzeitlichen Militärgeschichte, Köln 2001
- HANDBUCH zur deutschen Militärgeschichte, III., Zimmermann, Jürg, Militärverwaltung und Heeresaufbringung in Österreich bis 1806, Frankfurt am Main 1965
- HARTMANN, Peter Claus, Karl Albrecht - Karl VII., Glücklicher Kurfürst - Unglücklicher Kaiser, Regensburg 1985
- HERMANN, Otto, Olmütz (1758), in: Forschungen zur Brandenburgischen und Preußischen Geschichte 23, 1910, s. 527–539
- HERRE, Franz, Marie Terezie, Praha 1996
- HOHRATH, Daniel, Der Bürger im Krieg der Fürsten. Stadtbewohner und Soldaten in Belagerten Städten um die Mitte des 18. Jahrhunderts, in: Bernd R. Kroener, Ralf Pröve

- (Hrsg.), *Krieg und Frieden. Militär und Gesellschaft in der Frühen Neuzeit*, Paderborn u. a. 1996, s. 305 - 329
- HORČIČKA, Václav, Rusko a Prusko v období slezských válek, in: *Historický obzor* 8, 1997, č. 7–8, s. 146–153
- HORČIČKA, Václav, SUCHÁNEK, Drahomír, ŽUPANIČ, Jan, *Dějiny Lichtenštejnska*, Praha 2011
- HORN, David Bayne, Saxony in the War of the Austrian Succession, in: *The English Historical Review* 44, 1929, s. 33–47
- HOSÁK, Ladislav, Lidové povstání proti pruským okupantům na Moravě roku 1742, in: *Sborník Vysoké školy pedagogické v Olomouci, Historie, Olomouc 1954*, s. 42–53
- CHYTIL, Alois. *Prusové na Moravě r. 1758. Obležení Olomouce a zničení pruského dovozu u Domašova*, Olomouc 1900
- KAGAN, Gennadi E., *Für und gegen Österreich. Österreich und Österreicher aus der Sicht der Russen in zwei Jahrhunderten*, Wien, Köln, Weimar, 1998
- KENNEDY, Paul, *Vzestup a pád velmocí. Ekonomické změny a vojenské konflikty v letech 1500–2000*, Praha 1996
- KLUČINA, Petr, ROMANÁK, Andrej, RICHTER, Karel, *Člověk, zbraň a zbroj v obraze doby. 17. - 20. stol., II.*, Praha 1984,
- KOSER, Reinhold, Die preussische Kriegführung im Siebenjährigen Krieg, in: *Historische Zeitschrift* 92, 1904, s. 239–273
- KOSER, Reinhold, Friedrich der Grosse bis zum Breslauer Frieden, in: *Historische Zeitschrift* 43, 1880, H. 1, s. 66–104
- KOSER, Reinhold, Friedrich der Grosse und die Familie Broglie, in: *Historische Zeitschrift* 51, 1883, H. 1, s. 54–76
- KOZMANOVÁ, Irena, Fridrich Vilém Braniborský a jeho místodržitelé: panovník v kontextu vícenásobné vlády 17. století, in: *Český časopis historický* 108, 2010, č. 4, s. 637–663
- KROMAYER, J., Waren Hannibal und Friedrich der Grosse Wirklich Ermüdungsstrategen? in: *Historische Zeitschrift* 131, 1925, H. 3, s. 393–408

Die Kriege Friedrichs des Großen, Erster Theil, 1740–1742, herausgegeben vom Großen Generalstabe, Abtheilung für Kriegsgeschichte,

Erster Theil, DER ERSTE SCHLESISCHE KRIEG 1740-1742,

II. Band: Von Mollwitz bis zum Beginn des Mährischen Feldzugs, Berlin 1893

III. Band: Der Feldzug in Mähren und der Feldzug in Böhmen und Oberschlesien, Berlin 1893

Dritter Theil, DER SIEBENJÄHRIGE KRIEG 1756-1763 (SK)

II. Band: Prag, Berlin 1901

III. Band: Kolin, Berlin 1901

IV. Band: Gross-Jägersdorf und Breslau, Berlin 1902

V. Band: Hastenbeck und Rossbach, Berlin 1903

VI. Band: Leuthen, Berlin 1904

VII. Band: Olmütz und Crefeld, Berlin 1909

VIII. Band: Zorndorf und Hochkirch, Berlin 1910

KŠÍR, Josef, Olomoucká barokní pevnost. Práce odboru společenských věd Vlastivědného ústavu v Olomouci, č. 27, Olomouc 1971

KŠÍR, Josef, Tereziánská pevnost olomoucká, Praha 1937

KUCH-BREBURDA, Miloslav, KUPKA, Vladimír, Pevnost Olomouc, Praha 2003

KUNISCH, Johannes, Feldmarschall Loudon oder das Soldatenglück, in: Historische Zeitschrift 236, 1983, H. 1, s. 49–72

KUNISCH, Johannes, Friedrich der Grosse als Feldherr, in: Friedrich der Grosse in seiner Zeit, hrsg. von Oswald Hauser, Köln, Wien 1987, s. 193–212

KUNISCH, Johannes, Friedrich der Grosse. Der König und seine Zeit, München 2004

KUPKA, Vladimír, ČTVERÁK, Vladimír, DURDÍK, Tomáš, LUTOVSKÝ, Michal, STEHLÍK, Eduard, Pevnosti a opevnění v Čechách, na Moravě a ve Slezsku, Praha 2002

KUPKA, Vladimír, Minová válka v boji o pevnosti a opevněná postavení, in: Historie a vojenství 46, 1997, č. 3, s. 3–31

KUPKA, Vladimír, Obecný vývoj fortifikačního umění od 16. do 18. století, in: Historie a vojenství 44, 1995, č. 5, s. 3–37

KUPKA, Vladimír, Olomoucká bastionová pevnost v letech 1655–1815, in: Olomoucká pevnost. Sborník příspěvků ze semináře, konaného u příležitosti Dnů evropského kulturního dědictví, Olomouc, 16. - 18. 9. 2004, Olomouc 2004, s. 27–41

KUPKA, Vladimír, Pevnostní výstavba na území dnešní České republiky od 16. do 19. století, in: Historie a vojenství 44, 1995, č. 3, s. 3–25

KUPKA, Vladimír, Plány a mapy fortifikací ze 16. až 19. století, ležících na území dnešní České republiky, uložené ve Válečném archivu ve Vídni (Kriegsarchiv in Wien), in: Sborník archivních prací 48, 1998, č. 1, s. 189–324

- KUX, Johann, Verwaltungsgeschichte der Stadt Olmütz, Olmütz 1942
- LANGE, Eduard, Die Soldaten Friedrich's des Grossen, Leipzig 1853
- LEHMANN, Max, Werbung, Wehrpflicht und Beurlaubung im Heere Friedrich Wilhelm's I, in: Historische Zeitschrift 67, 1891, H. 2, s. 254–289
- LEITNER, Thea, Muži ve stínu, Praha 1997
- MACHINEK, Anton, Schlacht bei Domstadt im Jahre 1758, Olomouc 1858
- MARWITZ, Ullrich, Friedrich der Grosse als Heeresorganisator, in: Friedrich der Grosse in seiner Zeit, hrsg. von Oswald Hauser, Köln, Wien 1987, s. 213–236
- MAUR, Eduard, Bavor, Prus a Francouz – obavy, naděje, skutky. Ke vztahu okupačních vojsk a vesnického obyvatelstva v Čechách za války o rakouské dědictví, in: Turek, Švéd a Prajz. Vojenský živel versus město a venkov českého raného novověku, Historie – Otázky – Problémy 3, 2011, č. 1, s. 163–171
- MAUR, Eduard, Marie Terezie: 12. 5. 1743 – korunovace na usmířenou, Praha 2003
- MICHNA, Pavel, Bastionová pevnost Olomouc. Průvodce dějinami a expozicí, Olomouc 1997
- MICHNA, Pavel, Moravská města a vesnice na stránkách deníku Arnošta Dětricha Marschalla z doby pruského obléhání Olomouce roku 1758, část 1., 2., 3., 4., in: Vlastivědný věstník moravský 54, 2002, č. 1, 2, 3, 4, s. 52–66, 162–170, 253–259, 401–409
- MICHNA, Pavel, O Životě a jméně jednoho velitele olomoucké pevnosti aneb E-mail z Kazachstánu vše rozhodl. Na paměť 350. výročí vyhlášení Olomouce hlavní zemskou pevností, in: Vlastivědný věstník moravský 57, 2005, č. 3, s. 274–284
- MICHNA, Pavel, Prusové před Olomoucí roku 1758 očima pamětníka. K 240. výročí obležení říšské hlavní a hraniční pevnosti, část 1., 2., in: Vlastivědný věstník moravský 50, 1998, č. 3, 4, s. 240–254, 366–381
- MLČÁK, Leoš, Korunní pevnůstka, in: Olomoucká pevnost. Sborník příspěvků ze semináře, konaného u příležitosti Dnů evropského kulturního dědictví, Olomouc, 16. – 18. 9. 2004, Olomouc 2004, s. 42–52
- MONTEFIORE, Simon Sebag, Katharina die Grosse und Fürst Potemkin. Eine kaiserliche Affäre, Frankfurt am Main 2009
- MÜLLER, Michael G., Sachsen-Polen im europäischen Mächtesystem des 18. Jahrhunderts, in: Sachsen und Polen zwischen 1697 und 1765. Beiträge der wissenschaftlichen Konferenz vom 26. bis 28. Juni 1997 in Dresden, hrsg. von Christine Klecker, Dresden 1998, s. 48–51
- MÜLLER, Willibald, Geschichte der königlichen Hauptstadt Olmütz von den ältesten Zeiten bis zur Gegenwart, Wien, Olomouc 1882
- MUŠKOVÁ, Romana, Diaria Karla Mariana Ulmanna z první pruské války, diplomová práce, Univerita Palackého Olomouc, Olomouc 1999
- NEF, John U., Wars and the Rise of Industrial Civilization, 1640–1740, in: The Canadian Journal of Economics and Political Science / Revue canadienne d'Economie et de Science politique 10, 1944, No. 1, s. 36–78
- NEŠPOR, Václav, Dějiny města Olomouce, Olomouc 1998

- Ô-BÝRN, Friedrich August, Johann George Chevalier de Saxe, Kursächsischer General-Feld-Marschall – eine biographische Skizze, Leipzig 1876
- OESTERREICHISCHER ERBFOLGE-KRIEG, 1740-1748. Nach den Feld-Acten und anderen authentischen Quellen bearbeitet in der kriegsgeschichtlichen Abtheilung des K. und K. Kriegs-Archivs,
 I. Band: 1. Theil, 2. Theil, Wien 1896
 II. Band: Der erste schlesische Krieg, Wien 1896
 III. Band: Der erste schlesische Krieg, Wien 1898
- ORLICH, Leopold von, Fürst Moritz von Anhalt-Dessau. Ein Beitrag zur Geschichte des siebenjährigen Krieges, Berlin 1842
- ORLICH, Leopold von, Geschichte der schlesischen Kriege nach Original-Quellen. Mit Planen und mit einer Operationskarte, Berlin 1841
- PANGELS, Charlotte, Friedrich der Grosse. Bruder, Freund und König, München 1995
- PARKER, Geoffrey, Die militärische Revolution. Die Kriegskunst und der Aufstieg des Westens 1500–1800, Frankfurt a. M., New York 1990
- PAULIG, Friedrich R., Geschichte des Siebenjährigen Krieges. Ein Beitrag zur deutschen Geschichte der Jahre 1740–1763, Frankfurt a. O. 1871
- PRUCEK, Josef, Deník kláštera Hradiska z roku 1758, s. d., (rukopis uložen v knihovně Národního památkového ústavu, územní pracoviště Olomouc)
- REVOLUTION des Wissens? Europa und seine Schulen im Zeitalter der Aufklärung (1750–1825). Ein Handbuch zur europäischen Schulgeschichte, hrsg. von Wolfgang Schmale und Nan L. Dodde, Bochum 1991
- RIEDEL, Adolph Friedrich, Der Brandenburgisch-Preussische Staatshaushalt in den beiden letzten Jahrhunderten, Berlin 1866
- RIEDER, Heinz, Marie Terezie, Praha 1997
- ROMAŇÁK, Andrej, BĚLINA, Pavel, ANDRLE, Petr, Olomouc – Domašov 1758, Praha, Litomyšl 1998
- ROMAŇÁK, Andrej, Pevnost Terezín, Praha 1972
- SCHAEFER, Arnold, Französische Friedensanträge an Preussen vom Jahre 1758, Historische Zeitschrift 21, 1869, H. 1, s. 112–124
- SCHAEFER, Arnold, Graf Brühl und Friedrich der Grosse, in: Historische Zeitschrift 16, 1866, H. 1, s. 114–125
- SCHAEFER, Arnold, Laudon und sein neuester Historiker Historische Zeitschrift 23, 1870, H. 1, s. 17–26
- SCHIER, Otto, Die Zernierung von Brünn durch die Preußen und Sachsen im Jahre 1742, in: Zeitschrift des Deutschen Vereines für die Geschichte Mährens und Schlesien 13, H. 4, Brno 1909, s. 297–354
- SCHILLING, Lothar, Der Wiener Hof und Sachsen-Polen (1697–1764), in: Sachsen und Polen zwischen 1697 und 1765. Beiträge der wissenschaftlichen Konferenz vom 26. bis 28. Juni 1997 in Dresden, hrsg. von Christine Klecker, Dresden 1998, s. 119–136

- SCHILLING, Lothar, Höfe und Allianzen. Deutschland 1648–1763, Berlin 1998
- SCHNITZER, Helmut, SCHMIDT, Thomas, Absolutismus und Heer. Zur Entwicklung der Militärwesens im Spätfeudalismus, Berlin 1987
- SODENSTERN, Eduard von, Zum Säcular-Gedächtniß. Der Feldzug in Mähren oder die Belagerung und der Entsatz von Olmütz, Frankfurt am Main 1858
- SPÁČIL, Vladimír, KAŠPAR, Zdeněk, MÜLLER, Karel, Odměna za věrnost a statečnost, Olomouc 1998
- SPÁČIL, Vladimír, Archiv města Olomouce, Knihy, 1343–1945 (1953), inventář Státního okresního archivu v Olomouci, Olomouc 1978
- SPÁČIL, Vladimír, Archiv města Olomouce, Zlomky registratur, 1426–1786 (1890), inventář Státního okresního archivu v Olomouci, Olomouc 1970
- SPÁČIL, Vladimír, Pevnostní město, in: Bartoš, Josef a kol., Malé dějiny Olomouce, Ostrava 1972
- SPÁČIL, Vladimír, TICHÁK, Milan, V čele města Olomouce. Správa města a její představitelé v průběhu století, Olomouc 2002
- STELLNER, František, Car je mrtev, ať žije carevna! Převraty na ruském dvoře v 18. století, Praha 2014
- STELLNER, František, Fridrich Veliký. Cesta Pruska k velmocenskému postavení, Praha 1998
- STELLNER, František, Pruské nároky na slezská knížectví a válka o rakouské dědictví, in: Ve znamení zemí Koruny české. Sborník k šedesátým narozeninám prof. PhDr. Lenky Bobkové, CSc., sest. Luděk Březina a kol., Praha 2006, s. 169–182
- STELLNER, František, Sedmiletá válka v Evropě, Praha 2000
- SWIETECZKÝ, Bedřich, Bitva u Šterbohol 6. května 1757, in: Vojenskohistorický sborník 1, 1932, sv. 2, s. 89–132
- SZABO, Franz A. J., The Seven Years War in Europe: 1756–1763, New York 2008
- ŠEDIVÝ, Ivan, Česká historiografie vojenství 1989–2002. Témata, metody, osobnosti, problémy, kontexty, in: Český časopis historický 4, 2002, s. 868–901
- TAPIÉ, Victor Lucien, Marie Terezie a Evropa. Od baroka k osvícenství, Praha 1997
- TEMPELHOF, Georg Friedrich von, Geschichte des Siebenjährigen Krieges in Deutschland zwischen dem Könige von Preußen und der Kaiserin Königin mit ihren Allirten, II., Berlin 1785
- THADDEN, Franz-Lorenz von, Feldmarschall Daun. Maria Theresias grösster Feldherr, Wien, München 1967
- TUPETZ, Theodor, Die bairische Herrschaft in Böhmen. 1741–42, in: Historische Zeitschrift 42, 1879, H. 3, s. 385–441
- TUTTLE, Herbert, The Prussian Campaign of 1758, I, II, in: The American Historical Review 3, 1897, No. 1–2, s. 1–18, 230–243
- VENOHR, Wolfgang, Fridericus Rex. Friedrich der Grosse – Porträt einer Doppelnatur, Bergisch Gladbach 1990

- VOLZ, Gustav Berthold, Die Politik Friedrichs des Großen vor und nach seiner Thronbesteigung, in: Historische Zeitschrift 151, 1935, H. 3, s. 486–527
- WILSON, Peter H., Prussia's Relations with the Holy Roman Empire, 1740–1786, in: The Historical Journal 51, 2008, No. 2, s. 337–371
- WILSON, Peter H., The Politics of Military Recruitment in Eighteenth-Century Germany, in: The English Historical Review 117, 2002, No. 472, s. 536–568
- WITTHÖFT, Harald, Reiseanleitungen, Reisemodalitäten, Reisekosten im 18. Jahrhundert, in: Reisen und Reisebeschreibungen im 18. und 19. Jahrhundert als Quellen der Kulturbeziehungsforschung, hrsg. von Boris Iljič Krasnoba[j]ev, Gert Robel und Herbert Zeman, Essen 1987, s. 39–50
- WOHLMUTH, Petr, Pořadový krok jako disciplinační technika těla, in: Historická sociologie, 2013, č. 2, s. 125–136, dostupné z: <http://historicalsociology.cz/cele-texty/2-2013/wohlmuth.pdf/>
- WOHLMUTH, Petr, Význam bastionových fortifikací ve vývojovém procesu vojenské revoluce, diplomová práce, Fakulta humanitních studií Univerzity Karlovy v Praze, Praha 2013
- WOLF, Richard, Bedřichův voják, in: Vojensko historický sborník 4, 1935, sv. 1, s. 5–55
- ZÍTKA, Jiří, Bastionová a fortová pevnost Olomouc, in: Okresní archiv v Olomouci. Výroční zpráva okresního archivu, Olomouc 1985, s. 49–62